

Magyar Vivien

BAKA ISTVÁN ÖSSZETETT ISTENKÉPE

Baka István költészetében megjelenített istenképe minden tekintetben sokoldalú, és talán az egyik legőszintébb ábrázolás a magyar irodalomban. A költő nem fél attól, hogy megtagadja veseiben azt, amiben nem képes hinni, hogy megkérdezze azt, amit éppen nem ért, vagy hogy megalázkodjon és fohászkodjon akkor, amikor a kétségbeesés szélén a legnagyobb szükségét érzi, hogy megszólítsa az Urat. Teljesen különböző reakciót válthatnak ki az olvasókból egyes gondolatai. Némelyeknek az egész életét, látásmódját, értékrendszerét összefoglalják, másoknak emlékeket idéznek föl vagy hosszú, töprengéssel töltött, álmatlan éjszakákat.

Akár istenfélő emberről van szó, akár nem, ezek a bennünket felülről irányító, befolyásolhatatlan, irracionális hatalmakról szóló kérdések mindannyiunkat foglalkoztatnak életünk valamely pontján, különböző sorrendben, variációban és intenzitással. Néhányra úgy hisszük, hogy választ is kapunk életünk során, amely válaszok változhatnak, fejlődhetnek, akár meg is cáfolódhatnak különböző tapasztalatok hatására. Ezt a sok kérdést és feltételezett választ mind összegyűjtjük a lelkünkben, és ezek együttesen alkotják azt a képet, amit mi Istennek nevezünk, akár hiszünk benne, akár nem.

Baka István a saját kérdéseit, válaszait, kétkedéseit és csalódásait tárja elénk műveiben, melyek versenként változnak, kiegészülnek, felerősödnek, vagy éppen el-lentétbe kerülnek egymással. Ez is azt bizonyítja, hogy istenképének kialakulása egy hosszú folyamat, amelyet életének különböző eseményei, fontos állomásai befolyásolnak. Elengedhetetlen annak a tisztázása, hogy a költő Isten nevéen nem csupán, illetve nem feltétlenül a keresztények istenét érti, hanem minden olyan erőt, amelyet az ember nem képes irányítani, ahogyan ezt egy Benyik György által készített interjúban is megfogalmazta: *„Számomra az Isten egy metafora. Sőt, fiatal koromban nem is a jónak, hanem a gonosz erőknél volt a metaforája... Mondhatnám, hogy fiatal koromban Istent azonosítottam a Kádár-rendszerrel. Ami úgy működik, hogy nem szólhatok bele, de a sorsomat, a sorsom utolsó percét is meghatározza; egyedül a belső szabadságom maradhat meg.”*¹

Korai versei tükrözik ezt a tehetetlenségtől való félelmet. Egy kegyetlen Istenről ír, aki az Őszövetségi Istenhez hasonlóan borzalmas büntetéseket szab ki, kíméletlenül kínoz, gyakran állatias, vad lényként jelenik meg és nem engedi, hogy az ember

1 Benyik György: *Most, hogy Istenről beszélünk*. Interjú Baka Istvánval (1995. június 23.), Forrás, 28. évf., 1996. május, 19. oldal

a saját akaratát érvényesítse. „*De hát miféle havasok közt öröltetsz engemet, Uram? Mint én e gyomot, úgy szorítod összezárt szádba sorsomat.*”, írja a VÁZLAT A VÉN CIGÁNYHOZ című versben. Úgy érzi, hogy Isten felelős az ember szenvedéséért, és ezt fenyegető harapásának képével érzékelteti.

„... Ágak ínyéről vicsorít ránk esőcsepp-fogsorral az Úr”, „Továbbereszt vagy szét-szaggat bennünket az Isten?” (BALASSI-ÉNEK). Ez a visszataszító ábrázolás szinte egy isteni kannibál képét tárja elénk, hasonlóan Francisco de Goya Szaturnusz felfalja gyermekeit című, 1819-ben készült expresszionista „fekete” festményéhez. A római mitológia szerint az idő istene, Szaturnusz széttépte és felfalta gyermekeit, mert azt a jóslatot kapta, hogy egyikük megdönti a hatalmát. Goya képén az eszelős tekintetű, groteszk módon ábrázolt, hosszú végtagú istenség egy véres, megcsonkított alakot tart a kezei közt, és száját éppen egy újabb harapásra nyitja. „Első pillantásra egy elborult elme szüleményének tűnik a festmény; ám ha átlépjük a határokat, és »belépünk« a képbe, akkor hamarosan olyan érzésünk támad, hogy magának a teremtésnek is el kellett »borulnia« ahhoz, hogy létrejöhessen ez a kép. Ritka, hogy az elviselhetetlen ilyen nyíltan lépjen elő. E festmény mindenekelőtt nem a témája, hanem annak leplezetlensége miatt olyan riasztó. Goya mindenfajta kerülőútról lemondott, ettől olyan illúziótlan a Szaturnusz: nincsen rajta semmi, ami enyhítené kegyetlenségét, nincsen olyan mozzanata, ami szelídíteni próbálná könyörtelenségét”.² Ugyanilyen Baka kannibál-Istene is: bármilyen szépítgetés nélkül tárul elénk teljes valójában az, amit a költő be akar nekünk mutatni. A mitikus történetet Goya képének hatására Baka is felhasználja a SZATURNUSZ GYERMEKEI című versben. A vers szerint mindannyian az Atya gyermekei vagyunk, aki válogatás nélkül, ingyenc falatokként mindannyiunkat lenyel. A világot „a nemzés és evés”, a születés és a halál „bűvkörbe zárt”, végtelen ismétlődése mozgatja.

Néhány évvel későbbi műveiben azzal fokozza a kegyetlen, vérszomjas vadállathoz hasonló Isten képét, hogy ezt a félelmetes lényt mindenek felé, az egekbe helyezi: „Az éj, e csillaggal kivert vaskesztyű Isten kezén, áganként tördel.” (ERDŐ, ERDŐ). Itt ugyan elismeri, hogy Isten birtokolja és irányítja az éjszakát és az eget, de fegyverként, pusztításra használja a boltozatot, amit a Genézis szerint a teremtés első napján alkotott. A vaskesztyű kínzóeszközszerű képe ellentétes Isten gondviselő, vigyázó kezének képzetével. Az éj mint toposz, a sötétség, a csend, az ismeretlentől, láthatatlantól való félelem, a halál napszaka. Mindez rendkívül fenyegetően hat, ha egy isteni hatalom kezében egyesül. Erejének nagyságát egy költői túlzással érzékelteti: képes egy erdőt áganként széttördelni. A vers utolsó két sorában Isten paralizáló erejét ki-

2 Földényi F. László: *A festészet éjszakai oldala*, Kalligram Kiadó, 2004, 171-172.

terjeszti saját magára is; „*Téged is, engem is szoborrá dermesztnek Isten kezei.*” Ezzel a kijelentő modalitású mondattal fejezi ki rezignált beletörődését a sorsába, és tehetetlenségét az elnyomó hatalommal szemben. A szobor képe Lót bibliai történetét idézi, amelyben az Úr kénköves és tüzes esőt bocsát az égből (a csapás forrása is hasonlóságot mutat a verssel) Sodoma bűnös városára, Lót felesége pedig menekülés közben hátratekint a pusztuló városra, és sóbálvánnyá változik, mert nem fogadta meg az Úr angyalok által tolmácsolt parancsát. Isten büntetése lehet tehát az, hogy megbénít engedetlenségünkért.

IMA című versében egyenesen félelmetes zsarnokként jeleníti meg a Mindenhátót: „... *félve sandíts az égre éjjel! Megvakít a tábornok-Isten ezernyi csillag rendjével.*” A fényes csillagok itt is, akár az ERDŐ, ERDŐBEN, Isten végeláthatatlan hatalmát szimbolizálják. Csillogásuk vakító, elviselhetetlen, az Úr nagysága elképzelhetetlen, határtalan. Ezeknek a soroknak azonban mégsem az a célja, hogy felmagasztalják, dicsőítsék az Urat, hiszen önkényuralmától szenvednek alárendeltjei, a „közlegények”. Kevélyen henceg tábornoki címével és rendjeleivel, melyek zsarnokoskodásának szimbólumai. Már ránézni is veszélyes, mindig tartani kell a megtorlástól. KORA-TAVASZI ÉJSZAKA című versében ismét megjelenik a tábornok-Isten: „*sisakrészekén keresztül bámul ránk a hold – Isten néz farkasszemet velem?*”, fegyvere pedig ezúttal a „holdfény dárdája”. A HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKÁBAN, melyet a költő Ady Endre emlékének írt, szintén felsorakoznak a militáns létet jelző motívumok: a tábornoki vállrojtok, a csizmák és a katonaingek. A TAVASZDAL című versben is egy katona-Istent látunk, a költő által gyakran használt természeti jelenséggel, az esővel szemléltetve: „*E földön Isten mellkasán leomló sodronying a zápor.*” A VÖRÖSMARTY. 1850-ben az egész égbolt katonai uniformisba öltözik: „*És megszállják az eget szürke egyenkabátos fellegek...*”. Baljós hangulatot hoznak magukkal ezek a felhők, veszéllyel fenyegetnek, elnyomó hadi osztagként vonulnak be és takarják el az eget. „*Zsandárköpenyként gyűretik a víz a szélben*”, a katonai alakulathoz a természet minden jelensége csatlakozik, a földön és az égen egyaránt. A hadak élén pedig a tábornok-Isten áll, háborúra készül az emberiség ellen, minden létező hatalmat a saját kezében akar tudni, így veszélyben forog az egyén szabadsága is. Az *Isten balján* című versében Ady is hasonlóképpen mutatja be a teremtményt: „*Az Isten hatalmas nagy úr, sötétség és világos-
ettenetes, zsarnok lakó: lelkünkbe ezredévek hozták.*”

„*...st látlak igazán, Uram! Ereid lövészárkok, piszkosul hömpölyög bennük a vér,
...ket puskacsőtorkolat, fogaid sírkövek*”, mondja Baka a HÁBORÚS TÉLI ÉJ-
...nt okolja a háború borzalmaiért, amiért megengedi a szörnyű em-
...envedést és a halált. A „testrészeinek” felsorolásával az Úr egygyé

válík a háborúval, ő maga lesz ez a visszataszító, elítélendő és legtöbb szempontból felesleges, tömeges bűn. Ugyanakkor azzal, hogy materiális, megfogható emberi testrészeket tulajdonít neki, közelebb hozza a valósághoz, és ezzel a háború tragikumai is realiztikusabbá, hihetőbbé, és így még borzalmasabbá válik: *valóban* létezik ilyen mértékű kegyetlenség. A lírai alany nem érti, hogy miért ez Isten akarata, vagy talán nem is akarja, csak kicsúszott a kezéből az irányítás? „*Ezt akartad, Uram?*” Feltételezi, hogy Istennek az a célja a háborúval, hogy megleckéztesse az embereket: „*Ezt akartad Te, aki mint spongyát vetted kezedbe a világot, és letörölvén véle visszavont parancsolataidat, most utolsó csepp vérünk hulltáig csavargatod?*” Tehát valamikor ez előtt az Isten közönyösen viselkedett, korábbi parancsolatait visszavonta, elfelejtette, sorsára hagyta a világot, majd ismét feleszmélt, parancsait újra életbe léptette, és súlyos megtorlást tervez a háború formájában a világ bűneiért: „*A világ besoroztatott.*” Tervének megvalósítása azonban akadályba ütközik, mert vannak olyanok, akik ellenzik a háborút, a mészárlást amelyet Isten az emberek közt egymással akar elvégeztetni, és szembeszállnak vele: „*remeg a kardod, Isten: MOST ÉN KÖVETKEZEM?*”

Ady az Ember az embertelenségben című művében saját testrészeinek sebzettségén keresztül mutatja be a háború szörnyű mozzanatait: „*Szivemet a puskatus zúzta, Szememet ezer rémség nyúzta, Néma dzsin ült büszke torkomon S agyamat a Téboly ütötte.*” Szintén Isten hibájaként, baklövéséként, gyengeségeként fogja fel, hogy teret ad a háború pusztításának: „*az Isten néha milyen gyenge.*” Ahogyan Baka versében, a lírai én itt sem a pusztító, hanem a pusztuló, az áldozatok, a halottak oldalán áll.

A HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKA ötödik részében az Isten börtönörré változik, az egész világ a foglya, égető tekintete végigsöpör a rabokon: „...*átsüt a gyertyalángon a börtönőr szeme: Istené. Égek benne, és égnek könyvlapok, lobognak bibliám lapjai, lánognak angyszárnnyak, égnek a sorok, mint máglyán a holtak -*” Az alany a saját környezetében érzi magát bebörtönözve, csapdában, a körülötte lévő tárgyak rácsokra, ketrecre emlékeztetik:

„*Ágak csapódnak ablakomba, mintha a Semmiből lecsüggve kalitka imbolyogna, az verdesné az üveget rácsaival. Vergődik benne foglya: a téli éjszaka. Ki szabadítja ki? Ki szabadít meg engem? Ágak csapódnak ablakomba, mintha ketrecem rácsai.*”

Más verseiben is megjelenik az ember mint rab, és a föld mint börtön. A SZÉKELYEK című versben azt mondja, hogy „... *minket jégveréssel szögezett e földhöz az Úr*”, a saját otthonunkban tart fogva, a földre száműzött minket és hiába próbálnánk menekülni, nincs hova. Egész földi életünk során őriz minket ebben a kalitkában, és kajánul figyelni szenvedésünket, kitörni vágyásunkat: „*Villámlik – martalóc-vigyorba rándulnak újra az egek.*”

A SÁTÁN ÉS ISTEN FOGLYÁBAN a két ellentétes erő közösen tartja fogva az embert a földi börtönben: „*Rám kattan, mint fénylő bilincs, a reggel horizontja, világ priccсэн felébrednek: Sátán és Isten foglya.*” Maga a földi lét egy börtöncella, az élet a bezártság és az embert a felette álló hatalmak vetették tömlőcbe. „*Szabad álmomból ébrednek*”: a valóságban nincs szabadulás. Ha a föld a börtön, akkor a szabadság hazája a Mennyeek országa lehetne, de ez csak az álmokban létezik. Vagy ha létezik is, oda nem juthat el az ember: a Mennysország lakói az Úr és az Ő angyalai, „*a felhők bamba nyája*”, akik rá sem hederítenek az emberek érzéseire, szenvedéseire, csak saját magukkal vannak elfoglalva, ráadásul nem olyan csodálatosak és gyönyörűek, mint a bibliai angyalok, nem hoznak örömhírt, nem tolmácsolják Isten akaratát, hanem együgyűek és szánalmasak. Bután, gépszerűen, mindenféle különlegességtől és szabad akarattól mentesen követik egymást, a nyájat: szinte ösztönlények ezek az angyalok.

Maga a Mennysország sem olyan, mint amilyennek általában elképzeljük: szó sincs fehér felhőkről, aranyozott lépcsőkről és káprázatos fényekről. A Mennysország hideg és üres. A SZÁRSZÓI TÖREDÉK szerint a Menny „*halott koldus szalmazsákja*”, hiányzik belőle a tartalom, szegényes, ósdi. A NAGY VADÁSZBAN a költő „*az ég tükörromjának*” nevezi, amely alatt „*mi hahotázunk gyáván, míg a mennybolt rossz sátora fejünkre nem szakad*” (CIRCUS MAXIMUS). Egyetlen dolog áramlik az égből: a közöny. „*Lenn förtelem, fennen közöny*”, mondja a SÁTÁN ÉS ISTEN FOGLYÁBAN, ismét azt erősítve, hogy a fentiek teljes mértékben ki akarnak maradni a földön bekövetkező törtémes eseményekből. „*Didergek a Mennysország közönyös hangyaboly-küszöbén*”, írja a HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKÁBAN. Hangyabolynak nevezi az angyali sereget, mely ironikus-sá teszi az angyalok képét, hiszen csak látszólag munkálkodnak szorgalmasan a Mennyeekben, munkájuk felesleges, a föld sorsába egyáltalán nem avatkoznak bele. Vezérük, a „*hangya-Isten*” csak rangjában különbözik a boly többi tagjától, de ugyanolyan közönyös magaviseletet tanúsít. Isten kizárja az embert a lakásából, a Mennyből: „*Hiába kérlelünk, Uram, – világod ily hamar meguntad? Ajtódra, látom, most akasztod a biztosítólánc-Tejútát.*” (DALOK HARMINCÉVESEN). Megjelenik a nietzschei gondolat, miszerint Isten magára hagyta a világot, azzal a különbséggel, hogy Bakánál nem halt meg, csak visszavonult. Ez egyfajta deista gondolkodás; Isten megteremtette a világot, egy ideig talán irányította is, de az ember átvette tőle a hatalmat, és ezért Isten „lemondott a tisztségéről”, többet nem hajlandó kormányozni a földet. Csak a háttérben mozog, időnként megtámadja, megbünteti az embert, lesúlyt rá engedetlenségéért. Az ember azonban nem képes úgy irányítani, ahogyan az Isten, és ezért kritikus pillanatokban, amikor az emberi hatalom már nem elég, mégis az Ő segítségét kéri. De az Úr makacs, szinte sértődött, hogy az ember azt hitte, már nincs

szüksége rá: meg sem hallgatja a fohászzkodást. Babits Mihály is hasonlóan gondolkodik Isten jelenlegi „közreműködéséről”, sőt, a földdel kapcsolatos érdekesztettséget és visszavonulást a Sátánra is kiterjeszti: „Az Isten és ördög két jó hivatalnok. Menynyivel vadabb lett és gazabb a világ, mióta az Ember, e gyenge akarnok viszi mindkettőnek ürült hivatalát!” (Babits Mihály : *Az Isten és ördög...*). Babits szerint tehát jobb volt akkor a világ, amikor még nem az ember állt az élén; az emberre a teremtésben esett „hibaként” tekint. A ZSOLTÁR című versben Baka szintén adminisztrátori feladatokkal ruházza fel Istent, papírmunkán keresztül irányítaná a világot, ha nem lenne „ürült hivatala”: „Egek bürokráciája egy pecséttel / Aláírással még megmentenél”.

Baka szerint már nem lehetséges, túl késő, hogy Isten újra a kezébe vegye az irányítást. Egyetlen esélyt lát arra, hogy az Úr újra segítsen a világon: valami olyan szörnyűség történését, amelyet már Isten sem nézhet tétlenül, karba tett kézzel, hanem fel kell hogy figyeljen rá: „Tűzvészek füstje száll – ma éjjel felmarja tán Isten szemét.” (BOLGÁROK). Ha ez mégsem következik be, akkor az ember megváltoztathatatlanul kárhozatra van ítélve, mert Isten nem bocsát meg azokért a bűnökért, amik miatt elhagyta a világot, és az egyén sem kerül többé feloldozásra bűnei alól: „Isten nem bocsát meg nekem soha.”, „Bár tudom: enkárhozatom alól nem oldozhat föl engem az ima, csak ha elégek véled – ” (KÖNYÖRÖGJ ÉRETTEM). Úgy érzi, nincs rá más mód, hogy megszabaduljon bűneitől, csak ha vállalja a szenvedést, a Krisztus-sorsot.

Az Istent, akinek a bocsánatát nem lehet elnyerni, későbbi verseiben magával a halállal azonosítja: „... soká rejtőztél tőlem Istenem / most végre szemtől szemben állsz velem / FELISMEREM VADKANPOFÁDAT” (ZRÍNYI). Ezzel a verssel Baka ellent mond Ady *A vidám Isten* című költeményének, mely szerint Isten nem egyenlő a halállal, hanem a halál fölött áll, annak is irányítója: „Összetévesztitek a Halállal, holott Ő a Halálnak is ura / S akkor vagytok a közelében, ha kötekedtek a Halállal.” Baka versében a halál maga az Isten, ami fordítva is igaz: az Isten maga a halál, egy vaddisznó álarca mögé rejtőzve. A vadkan szimbóluma az erőt, a legyőzhetetlenséget jelképezi, agyarái emlékeztetnek a Sátán-ábrázolások szarvára; Isten, az ördög és a halál egybeolvadnak a vadállat képében. A lírai én már várta ezt a találkozást, még kereste is ezt a pillanatot, és most hogy megtalálta, félelemnek nyoma sincs benne, készségesen áll elébe az elkerülhetetlennek. Ellenfelét kigúnyolja azzal, hogy leleplezi rejtőzködését. Tisztában van vele, hogy mi vár rá, hogy ez alkalommal nincs menekvés, most végleg ki kell lépnie az életből. Hasonló halálra számít, mint Krisztus előtt az Ószövetség alakjai, hiszen egyáltalán nem reménykedik a feltámadásban, nem megnyugvasként tekint a halálra hanem visszafordíthatatlan megsemmisülésként. Több ószövetségi igével alátámasztható ez a halálkép: a *Zsoltárok könyve* szerint „Ha (egy

embernek) elszáll a lelke, visszatér a földbe, és azonnal semmivé válnak tervei”³, Isten pedig „... emlékszik rá, hogy porból lettünk. Az ember napjai olyanok, mint a fű, úgy virágozik, mint a mező virága. Ha végigsöpör rajta a szél, vége van, még a helyét sem lehet felismerni”⁴. A Prédikátor könyve így vélekedik a halálról: „a holtak semmiről sem tudnak... Szeretetük is, gyűlöletük is, igyekezetük is tovatűnik.”⁵, „...nem lesz cselekvés, gondolkodás, ismeret és bölcsesség a holtak hazájában...”⁶, „És a por földdé lenne, mint azelőtt volt; a lélek pedig megtérne Istenhez, aki adta volt azt.”⁷ A lélek tehát Istené lesz, magával viszi, amely feladatot a modern filmekben a „kaszásnak” vagy a nagybetűs Halálnak tulajdonítanak. Annak az oka, hogy visszaköveteli az életet, amit ő maga ajándékozott az embernek, az Újszövetségben válik nyilvánvalóvá: „A bűn zsoldot fizet, és zsoldja a halál.”⁸

A költő tehát egyáltalán nem hisz a túlvilágban, és ezért teljesen más képet alkot a földi életéről, mint ha reménykedne a feltámadásban. Ebben az életben keresi a beteljesülést. Hasonlít Goethe *Faust*jához, aki eladta a lelkét az ördögnek, mert nem hitt sem a kárhozatban, sem a megváltásban, csak a földi élet szörnyű racionalitásában. Ez a határokba ütköző látásmód azt eredményezi, hogy nincs tisztában saját életével, saját korlátaival és saját halálával sem. A fausti karakter lelki folyamatai olyan összetettek, fejlődése, sikere vagy kudarca olyan látványos, hogy több művészeti ág is foglalkozik vele. Ilyen embertípussal találkozhatunk például a neves orosz filmrendező, Andrej Tarkovszkij *Solaris* című filmjében is, ahol a főhős, Kelvin képviseli a fausti életérzést. „A fausti ember számára nem a vezeklés, a saját bűneivel való állandó együttlét jelenti a megváltást, hanem a bűnök felismerése és megértése, a szeretet képességének újbóli megszerzése.”⁹ A „fausti ember” tehát feltámadhat, ahelyett, hogy bűnösen halna meg, ha elég elszánt ahhoz, hogy megpróbálja megérteni a bűneit és képes legyen újból szeretni (a szeretetre való képtelenség is megjelenik Baka költészetében, mint tragikus kudarc).

Amellett, hogy kapcsolatba hozza a halállal, az élet forrását, a világ működésének rendjét is Istennel akarja megmagyarázni, ám kételyei erősebbek, mint a meggyőződése. A 80-as években több versébe is beleviszi ezt a gondolatot: „*Én nem tudom ki küldött e világba*”, „... *én nem tudom ki száműzött e földre / ki parancsolt reám szüless meg élj*”, „*én nem tudom ki volt ki engemet / kiragadott a semmiből a jóból /*

3 Zsolt. 146:4

4 Zsolt. 103:14-16

5 Préd. 9:5,6

6 Préd. 9:10

7 Préd. 12:9

8 Róma 6:23

9 Kovács András Bálint – Szilágyi Ákos: *Tarkovszkij*, Budapest: Helikon kiadó, 1997, 133. oldal

hogy árnyak közt múlandó árny legyek” (CASPAR HAUSER). Caspar Hauser egy titokzatos gyermek volt akit a 19. század elején találtak Németországban Nürnberg utcáin. Beszélni és járni alig tudott, majd miután megtanulta a német nyelvet, elmesélte hogy egy sötét pincehelyiségben tartották fogva egész addigi életén keresztül, távol mindenféle emberi társaságtól, majd egy váratlan alkalommal szabadon engedték egy számára teljesen ismeretlen, idegen világba. Története értelmezhető a születés metaforájaként, mivel akárcsak egy újszülött gyermek, ő sem tudott semmit a külső világról és egy szinte öntudatlan állapotból került hirtelen a valóságba. Csecsemőként mind ezt a tanácsstalanságot, pánikot érezhetjük, amikor sor kerül az első lélegzetvételünkre, csak éppen nem emlékszünk rá, mint Caspar, aki 15 évvel születése után ismét átélte ezt a sokkhatást.

Bár a vers szó szerint nem mondja ki, egyértelműen utal rá, hogy létezik egy bizonyos személy, vagy erő, ami miatt Caspar kikerült a tudatlanságból, és belecseppent a világba, és ami miatt mi is megszülettünk, hogy elkezdhesük életünket. A vers azonban korántsem a világrajövetel szépségéről, örömről szól. A lírai én büntetésként, szenvedésként, szinte tragédiaként fogja fel azt, hogy élnie kell. Jobb volt a semmiben, a nem-tudásban, fel nem ismerésben tengődni, a lét előtti állapotban, amikor még nem szembesült a világ mocskával, bűneivel. Az élet azonban csak átmenet, véges, múlandó. Miután minden egyén végigszenvedi a saját Don Quijote-i szélmalomharcát, a cél ugyanaz lesz, mint a kezdet, az út körbeér. A DÖBLING című vers második részének tartalma hasonló a CASPAR HAUSERÉHEZ. Abban a pillanatban, amint az ember megszületik, kezdetét veszi a szenvedés, és a születésben ott van a halál: *„megnyílt a menny és méhéből kihullott s már éhesen bőg a kisdéd halál”*. Az álom, a sötétség, az öntudatlanság állapota menthet meg az élettől: *„aludj aludj felébredned tilos”*.

Bakához hasonlóan Paul Verlaine is felhasználja Caspar Hauser szimbólumát *Gaspar Hauser dalol* című versében: *„Későn jöttem? Korán? Miért? Mit keresek én e világban? Meghalok a szomorúságban; imádkozzatok lelkemért.”* Azonosítja magát az árva fiúval, aki nem találja a helyét a korában, és magyarázatot keres létezésére. Úgy érzi, hogy aki elrendelte világrajövetelét, tévedett és hibás korban „helyezte el”.

Az élet mint büntetés fogalma az ÁTUTAZÓKÉNT lényege. *„...ma sem tudom hogy honnan és miért / úztek ki mily halálos bűnökért / vezeklek míg lesújt vagy megbocsát / az Isten és utazhatom tovább”*. A földi élet itt is szenvedést, száműzetést jelent, de csak átmeneti, mint egy állomás, ahonnan hamarosan továbbvisz a vonat egy másik helyre.

Hogy halála után mi történik a lelkével, Istené vagy az ördögé lesz, annak nincs különösebb jelentősége Baka költészetében. Azonban annak ellenére, hogy a költő nem foglalkoztatja döntően csatáik kimenetele, Isten és Sátán könyörtelen harcot vívnak egymás ellen, hogy megszerezhessék a lelkét. Baka ezt a harcot több versében szerencsejáték formájában mutatja be: a jó és a rossz, a költő szemével a rossz és a másik rossz, véletlenszerű hazardjátékok folyamán kívánnak dönteni a sorsáról. „*Domino ez az éj, e csillag-pöttös fekete csontlapok*” – Isten „asztalán” sorba rakja őket a REKVIEM-TÖREDÉKBEN. „*Eső kopog az ablakon, minthogyha fakupában kockát rázna unatkozó börtönöröm, a Sátán.*” (SÁTÁN ÉS ISTEN FOGLYA): az ördög van soron, ő is kihasználja lépését a játékban, „... és kártya csattog, mint angyalszárnyak” (HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKA). A KÖRVADÁSZATBAN eredménye is lesz a szórakoztató elfoglaltságnak, amelynek az emberi élet a tétje: „*Nyírfa s tükröképe a tóban: kártyalap. Isten és Sátán kártyáznak az őszi táj asztalán – Isten veszít s fizet lerogyó szarvast, felbukó nyulat.*” A játéknak azonban nincs vége addig, amíg befolyásolhatják az ember életét, hiába nyer meg egyikük egy-egy fordulót, hiába diadalmaskodik az ember lelkében egy-egy döntés alkalmával Sátán vagy Isten. Ráadásul, eljőhet az a pillanat, amelyről már szó volt a háború kapcsán: amikor az ember veszi át az irányítást. A háború olyan mértékben felborítja a világ rendjét, hogy még a Menny és a Pokol ura is szünetet tart játékában: „*Sakktábla-padlón asztal és a székek – Bevégezetlen játszma figurái; Ma már az Ūr és Lucifer se játszik, – Feldöntöttek világosat, sötétet. S akárha sakkbán, bástyáim között Toporgok én, király*” (TÉL ALSÓSZTREGOVÁN). A világirodalom több korszakában találkozhatunk példákkal Isten és Sátán közös játékaira, fogadásaira (Öszösvetség: *Jób könyve*, Goethe: *Faust*, Madách: *Az ember tragédiája*).

A költő mindig inkább az Isten és Sátán közötti hasonlóságokat hangsúlyozza, mintsem a különbségeket. A CIRCUMDEDERUNT szerint a földön az általuk teremtet „szemét”, összecsapásaik áldozatai vesznek minket körül: „*e világ-pincében ahol körülkerítnek Isten-szemét és Sátán-limlomok*”. Játékukat mintegy kívülállóként nézzük végig, akár egy színpadon játszódna le előttünk a saját sorsunk: „...előttünk csak Isten és a Sátán megunt bohóctréfái zajlanak”(CIRCUS MAXIMUS).

A két uralkodó gyakran egyként jelenik meg a versekben, nem válnak szét két szigorúan ellentétes pólussá, de mindketten a lírai alany ellen fordulnak. A József Attila emlékének írt, ISTEN FÜSZÁLA című versben a Mindenható egyenesen a Sátán képébe bújik, és önkényesen széttapos mindent, ami az útjába kerül: „... most látom már: félhold-szarvat hord az Isten, s patanyomában összegyűlt esővíz a tenger, kérdőzése ritmusára váltakozik a nappal és az éj, s mint vakondtúrásra, lép egy-egy világra.” Saját magát nevezi Isten fűszálának, tehetetlen az ellen, hogy az óriási rémes

démon behabzsolja. Azt gondolja, hogy egy ősi titokra jött rá: az Isten és a Sátán tulajdonképpen egy, szétválaszthatatlan, gonosz erő, ami a világot önkényesen, zsarnok módon irányítja.

Komolyan foglalkoztatja az a kérdés, hogy valójában ki az, aki felelős a világ működéséért. „... ki hajol a gép fölé, mely szüntelen cseng, sort vált, zakatol? Talán te írod, Istenem, a föld színére versedet?” (TÁJKÉP FOHÁSSZAL). A változásnak és a fejlődésnek kell, hogy legyen egy transzcendens hajtóereje, motorja az emberi elszántság felett. Az ember mindenképpen alárendelt, de azt nem határozza meg, hogy ez a viszony deista elképzelés szerint csak a teremtés pillanatáig tartott („... nem sejtjük, hogy csak vágyak, érzetek voltunk: Teremtőnk gondolatai, míg élt” – ÖRÖKSÉG) vagy még mindig érvényben van. A KERTI ÓDÁBAN utal a teremtésre, és egy metafora alkalmazásával felidézi a bibliai mondatot, miszerint „látta Isten, hogy ez jó”: „Elégedett az égi kertész”. Az ÉGI ZSEBÓRÁBAN Istent Órásmesternek nevezi, aki játszadozik a földdel (a föld „Jézuska üveggolyója”). A meghibásodott óra, amit Órásmester lévén meg kellene javítania, egyenlő az idővel, a történelemmel, a múlt, a jelen és a jövő által alkotott egységgel. Isten azonban csak nézegeti, felcsippenti, piszkálgatja, a fejét csóválja és zsebre teszi: már nincs mit tenni, ez az óra véglegesen elromlott. A humorizáló előadásmód mögött ott van a véglegesség tragikuma, az a tudat, hogy már a „szakértő” képességeit is meghaladja az, hogy helyre hozza, ami nincs rendjén. Az égi óra motívuma Babitsnál is nagy jelentőséggel bír: „Mit mutatsz minekünk, te nagy, sima óra...? ... Közönyösen tűz rám vad arcod” (Babits Mihály: *Az isten és ördög...*). Úgy gondolja, hogy ő is része az óra szerkezetének („... úgy érzem hogy ingád vagyok és himbálok”), de nincs meghatározó szerepe, csak passzívan tűri, hogy mozgatják. Ady is tapasztal egy Istent aki, Baka üveggolyós Jézuskájához hasonlóan, gonoszul, vakon és közömbösen „úgy forgatja a Mindenséget, mintha unott játékot űzne”, és egyetért azzal is, hogy mint Órásmester, „Ő teljesíti az Időt” (Ady Endre: *Isten, a vigasztalan*).

A világ helyzetének javíthatatlansága nem csak a folyamatos és súlyos hanyatlás következménye, a Mester képességeinek romlása is hozzájárul: nem elég, hogy nem lép közbe, amikor szükséges lenne, sok mindent észre sem vesz. Talán teljesen megvakult az idő során, szemét csukva tartja, hogy kizárja a világot, vagy csak a közöny homályosítja el látását? Akárhogy is, csak valami nagyon súlyos, nagyon szörnyű dolog „marja fel Isten szemét” (BOLGÁROK), és az embernek is hatalmas erőfeszítésébe kerül, hogy felhívja a figyelmét: „Hogy az Isten lássa – égünk, ha nincsen is, lássa – égünk, hogyha vak is, lássa – égünk!” (KÖNYÖRGÉS LÁNYOM ÉLETÉÉRT). A VÖRÖSMARTY-TÖREDÉKEKben a költő Égi Vaknak nevezi, a GECSEMÁNÉ című versben azonban kegyetlenül ironizál: „Látlak ahogy Te engem sohasem / Mert mit is lát

aki maga a Látás”. Istent ezzel képmutatónak nevezi; azt állítja magáról, hogy Ő maga a Mindenség és minden tőle származik, közben, talán hiúsága miatt, elsiklik a tekintete a világ számos fontos eseménye felett, nem is beszélve az egyénről: az emberek egyen-egyenként már jelentéktelenek számára, régóta nem foglalkozik velük.

Fontos különbség, hogy Istennel szemben a lírai én folyamatosan próbálja Őt megérteni, felvenni vele a kapcsolatot, kétségbeesetten keresi, de nem találja és ezért Istent hibáztatja. Szeretne hinni benne, és reménykedik, hogy létezik, de gyakran megkérdőjelezi a létezését, mert hiába igyekszik, Isten nem figyel rá. Reményt adna neki, ha hihetne (*„Istennel ámitom magam”* – VÁLTOZATOK EGY KURUCDALRA II.) de ez a remény gyakran hamissá válik, mert Istentől nem azt kapja, amire számított, amit várt: *„Egedből nézz le ránk s utolszor hazudj nekünk, Isten Fia!”* – TEMESVÁR. DÓZSA TÁBORA. Az istenkeresést annyira eredménytelennek találja (*„... futkos pupillám a szemfehéren, de Istenre nem talál soha.”*), hogy időnként felhagy vele: *„... papír, papír – Isten nevét nem írom reád többé soha.”* – TŰZBE VETETT EVANGÉLIUM. Bizonyítékot próbál szerezni, mert nem akarja feladni a reményt, hogy Isten létezik: *„... ti láttátok Őt, aki egykor kigondolt benneteket?”* Újra és újra megkísérli megtalálni az Urat (*„... ó Isten adj ha vagy megint erő”* – A NEGYESVEDIK ÉV SZONETTJE) és bízik abban, hogy a jövőben egyszer majd végül eljut hozzá. Most még valami akadályozza, de ez az akadály nem áthághatatlan (*„Nem tudok rólad, félig tiltva vagy, és nem tudom még, hogy Te vezeted a leforrázott égi sereget”* – KÉPESLAP 1965-BŐL). A TO BE OR NOT TO BE című versben eljut arra a pontra, amikor már nem is határozottan Istent keresi, csak valamit, vagy valakit, akiben hihet, aki támaszt nyújtana neki, aki egy biztos pont lehetne az életében: *„Jó volna hogyha volna valaki / Isten vagy asszony akiben hihetnék”*. Kezdi magában felfedezni azt a tulajdonságot, hogy képtelen a hitre, de még mindig úgy érzi magát, mint akit becsaptak (*„... az Isten is úgy tett soká kedvünkért mintha volna”*). Arra a következtetésre jut, hogy Isten nem létezik, de az embernek életfeltétele a hit, szüksége van rá, ezért gyárt magának isteneket amikkel később nem tud kapcsolatba lépni: *„...a mélységből kiálték, ám az Isten csak a lélek légszomja”*.

Hiányzik ezekből a versekből az Isten felé irányuló tisztelet. Leggyakrabban szinte egyenrangú félként kezeli, saját magát hozzá méltó ellenfélnek tartja, hazugnak nevezi, kigúnyolja. Az egyetlen vallással, hittel vagy Istennel kapcsolatos téma, amely felé minden esetben komolyan és alázattal fordul, az Jézus Krisztus kereszthalála. Verseiben számtalanszor megjelennek a keresztre feszítés képei, szebbnél szebb metaforák formájában. Gyakran azonosítja természeti képekkel a passió momentumait: *„Krisztus vért veritékező arca a pipacssal teli rét”* (BOLGÁROK), *„sebet ütnek, s*

nemsokára ezer pipacsból vérzik el a táj?” (INGEMET VARRJÁK), „Krisztus-sebek fakadnak a meggyfák lombjain.” (SZAKADJ, MAGDOLNA-ZÁPOR), „És megvirrad; Krisztus keze a hajnal, vérzik.” (MOST). Krisztus szenvedése néha a verseknek olyan pontjain tűnik fel egy-egy hasonlatban, amikor egyáltalán nem számítunk rá, szinte nem is illik a szövegbe: „*ki tudja hogy a vonat hova fut / meddig fúródik a párnás sötétbe / mint rozsdás szög a Krisztus tenyerébe*” (ADY ENDRE VONATÁN). Ez is azt bizonyítja, hogy mennyire szem előtt tartja a kereszthalál fontosságát: minden gondolatának ez az eredete.

A HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKA nyolcadik versrészletében, melynek a *Passio* alcímet adja, azonosítja a saját és az ország sorsát Krisztus szenvedéstörténetével. „*Vérző vonásaid letörli talán mirőlunk a jövő.*” A háború során ugyanúgy meg kell halnia az országnak, ahogy Jézus meghalt értünk, emberekért, de reménykedik, hogy végül mégsem a Krisztus-sors vár rá, hanem sikerül valahogyan megmenekülnie.

A KÖNYÖRÖGJ ÉRETTEM című vers egy gyönyörű bizonyágtétel arról, hogy Krisztus valóban értünk halt meg, feloldozhat bűneink alól és nekünk „*gyümölcsöt teremni ég el.*” Megszólítja Krisztust, elvirágzó cseresznyefának, szerelmének nevezi, aki annak is megbocsát, aki hitetlenségével a kereszthalálba küldte. Imájában a költő is bocsánatért könyörög. Tanúskodik Jézus isteni volta mellett, és elhiszi, hogy képes csodát tenni: „*... csontjaidból vércseppek buggyannak - csodát teszel holtodban, s térdre hull stigmaid előtt a világ.*”

Elsőre paradoxonnak tűnhet, hogy bár elfogadja Jézust, mint Megváltót, mégsem hisz a feltámadásban. Közelebről vizsgálva azonban kibogozható ez az ellentét: nem a feltámadásban nem hisz, hanem a halál utáni életben. Feltétel nélkül bízunk abban, hogy létezik feltámadás minden ember számára, csak éppen ebben az életben, nem pedig a túlvilágon. Ez a feltámadás egy lelki újjászületés, amely azt jelenti, hogy az ember felismer valamit, ami arra készteti, hogy változtasson az életén, a gondolkodásmódján, a hozzáállásán. Olyan nagy jelentőségű fordulattá válhat ez az ember életében, hogy könnyen nevezhető feltámadásnak.

Baka istenképe talán a 90-es években vette a legnagyobb fordulatot, ugyanis ezekben az években kezdett elhatalmasodni rajta súlyos betegsége. A korábban említett Benyik György által készített interjúban azt mondta, hogy betegsége, melyet teljes mértékben irracionálisnak tartott, az első műtétét követően egy másik Istennel szembesítette, aki már egyáltalán nem volt köthető a Kádár-rendszerhez: „*Először egy jó Istennel (szembesültem), aki bár megbüntetett a betegséggel, de megszabadított tőle. És amikor úgy éreztem, hogy megváltoztam, akkor még jobban megbüntetett. És ezt már nem értettem, ezt képtelen vagyok felfogni.*” Verseiben is tükröződik ez a csa-

lódottság, amelyet az időnként fellobbanó remény okoz azzal, hogy újra és újra elalszik... „Már évek óta csak búcsúzkodom / S még mindig itt vagyok tréfálsz velem / Hogy annál jobban megalázz Uram” (GECSEMÁNÉ). Úgy érzi, hogy felkészült a halálra, és az Úr megalázza azzal, hogy még maradnia kell a földön. Nem akarja elfogadni azt, hogy a halála felett sem dönthet, a döntés Isten kezében van, és nem érti, hogy miért játszadozik vele. Teljesen szembeállítja magát a krisztusi önfeláldozással: nem tud krisztusként beleegyezni abba a sorsba, amit az Atya elkészített számára, az utolsó pillanatban is szembeszáll vele: „... mégse úgy legyen ahogy Te / akarod hanem ahogy én ahogy / én akarom én akarom Uram”.

Tisztában van azzal, hogy bűnös a lelke, és hogy élhetett volna másképp, a ZSOLTÁRban ezt imába is foglalja: „Egy-két paragrafust megszegtem én a / Tízből alpontokról nem is beszélve / Tudom hogy nem te én magam sodortam / Magam halálos bűnbe és veszélybe”. Bűnbocsánatért esedezik, amin saját maga is meglepődik, hiszen eddig amikor róla beszélt, leginkább káromolta, átkozta az Istent. Most azonban le kell győznie kételyeit, mert nem lát más megoldást: most nagyobb szüksége van Istenre, mint valaha. Egyetlen egy dolog jár a fejében: hogy élhessen. Annyira égeti belülről az élni akarás, hogy ezért képes túllépni önmagán, megalázkodni Isten előtt és utolsó, kétségbeesett próbálkozásként arra kérni, hogy tartsa meg az életét. „Ami a világra segített és ami onnan el fog űzni, csak azokon az órákon lep meg, amikor túl gyenge vagyok, hogy ellenálljak neki”¹⁰ – mondja René Char. A költőt is a pillanatnyi gyengesége kényszeríti arra, hogy Istenhez forduljon. „Nem kérek tőled szívesen hiszen / Tudod hogy nem szeretlek Istenem / Hagyj élni akkor tán meg is szeretlek / S hagyj élni engem akkor is ha nem”. A ZSOLTÁR olyan szempontból különleges, hogy a lírai én Istenhez képest alul marad, (bár, hogy megőrizze méltóságát, meghagyja annak a lehetőségét, hogy akkor sem fogja megszeretni ha kegyelmes lesz, mégis elvárja Istentől hogy megtartsa az életét) míg a legtöbb versében győztesként kerül ki egy-egy Istennel való prölekedésből.

ÉN ITT VAGYOK című verse összefoglalja mindazt, amit élete során Istennel kapcsolatban érzett, hogy szeretett volna hinni de nem tudott, mert nem találta azt, ami-
ben hihetne: „Én itt vagyok de hol vagy te Uram / S hol voltál amikor kerestelek még”, „Kutattalak s nem leltem rád Uram”. Úgy érzi, hogy nem ő a hibás, amiért nem tudott hinni, hanem az isteni kijelentésen esett valami csorba, ami miatt nem volt képes megérteni és elfogadni. Továbbra sem a kegyelmes, hanem a pusztító Isten képe él benne, aki már nem szereti az embereket. Ördögi szándékokkal ruházza fel, hangsúlyozza a szerepét az ember szenvedését okozó betegségekben: „... jobban élsz a vírus-

10 René Char: „Hüpnosz jegyzetei”, A könyvtár lángban áll, Budapest, Európa Kiadó, 1989, 65. p.

ban s a rákban / Mint a tehozzád esdeklő imákban". Úgy érzi, hogy Istennel való viszonya mostanra harccá fajult, és minden erejével arra törekszik, hogy felülkerekedjen. Úgy gondolja, hogy ha elismeri, hogy létezik, akkor végre nem kell többet ezzel a kérdéssel foglalkoznia, akkor vége lesz ennek a kínlódásnak és teljesen szabad lehet, szabad még annak a gondolatától is, hogy valaki „felülről” irányítja: „*S ha megtagadlak azzal adnék létet / Neked hát nem tagadlak s végre véged*". De kiderül, hogy hiába minden igyekezete, mert helyzetét nem sikerült megoldania azzal, hogy elmarta magától az Urat: olyan üresség maradt utána, amit senki és semmi más nem pótolhat. Olyan sokat jelentett számára már csak a remény is, hogy van Isten, olyan jelentős támaszt nyújtott neki ez az apró lehetőség, hogy nem képes nélküle élni. Ugyanúgy, mint eddig, most is arra vár, hogy talán egyszer szertefoszlanak kételyei és képes lesz hinni. „*Megszabadultam tőled mégis árvád / Vagyok Uram ki várva várva vár rád*.”

Összességében tehát keresésként jellemezhető Baka István istenképének kialakulási folyamata, a keresés szempontjából viszont nem szolgál pozitív eredménnyel. Talán azért nem találja meg soha, mert egy olyan Istent keres, akit szeretne megtalálni, aki olyan, mint amilyennek ő elképzelte, a valóság azonban nem igazolja egy ilyen Isten létezését. Saját bevallása szerint: „... én úgy nőttem fel, hogy nincs Isten. Teljesen ateista nevelésben részesültem” – ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy még halálának évében is azt állította: „*Ma sem hiszek benne*.”¹¹ Felmerülhet az olvasókban, hogy ha soha nem hitt Istenben, akkor miért foglalkozott vele ennyit verseiben, hiszen költészetének jelentős részét képezik azok a versei, melyeknek Isten a tárgya. Legtalálóbban Ady Endre fogalmazta meg a választ erre a kérdésre, amikor a saját Isten-mítoszának kialakulásáról írt: „*Szabadgondolkodó vagyok, de nem ismerek sebb szabadgondolkodást, mint az Istennel való nyugtalan és kritikus foglalkozást. Vagy-vagy: végre valaki vagy megtalálja, vagy véglegesen leszámol vele az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlen nagy megkönnyebbülésére*.”¹²

11 Benyik György: *Most, hogy Istenről beszélünk*, Interjú Baka Istvánnal (1995. június 23.), Forrás, 28. évf., 1996. május, 19. oldal

12 Ady Endre: *Isten az irodalomban*, Nyugat, 1910. február 1.